

OSMANLI TOPLUMUNDA SOSYAL GÜVENLİK VE AHI SANDIĞI*
SOCIAL SECURITY IN OTTOMAN SOCIETY AND AHI ASSISTANCE CRATE

Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin KALELİ¹

ÖZET

Osmanlıda sosyal devlet anlayışı ve bu anlayış doğrultusunda, esnaf teşkilatı-ahiliğin topluma yönelik işlevi, tarihimizdeki yeri ve önemi ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ahilerin kendi mensuplarına uyguladıkları destek ve dayanışmayla yetinmedikleri; içinde yaşadıkları topluma karşı da duyarlı olduklarını sadece kendi çıkarlarını değil toplumu bütüncül olarak kavrayıp topyekûn gelişme anlayışında olduklarını tespit etmekteyiz. Bu durum, Osmanlılarda Batıdaki sınıf anlayışına dayalı bireyci ve burjuva zihniyetinin aksine, fedakâr ahi zihniyetli, üretici esnaf tipini ortaya çıkarmıştır. Konumuz olan “ahi sandığı” söz konusu işlevlerin, yerine getirilmesinde önemli bir kurumsallaşmadır.

Anahtar Kelimeler: Ahilik, ahi sandığı, sosyal dayanışma, sosyal sorumluluk, Osmanlı toplumu

ABSTRACT

The social state understanding in the Ottoman Empire and in line with this understanding, the function of the artisan organization-ahi-order for the society, its place and importance in our history were tried to be revealed. The ahis are not content with the support and solidarity they apply to their members; We determine that they are sensitive to the society they live in, not only their own interests, but also that they understand the society as a whole and have an understanding of total development. This situation revealed the self-sacrificing ahi-minded, productive craftsman type in the Ottomans, in contrast to the individualist and bourgeois mentality based on the class understanding in the West. The "ahi chest", which is our subject, is an important institutionalization in the fulfillment of these functions.

Keywords: Ahi community, ahi chest, social solidarity, social responsibility, Ottoman society

GİRİŞ

Ahilik, tarihin ilk zamanlarından günümüze kadar kurulmuş olan Türk Devletlerinin “sosyal refah devleti” anlayışından yola çıkarak geliştirdikleri milli ve medeni müesseselerden biridir.

Türk toplum yapısı, Türklerin İslamiyet’e geçişinden sonra, Karahanlılar’dan başlayarak Karahanlı-Selçuklu-Osmanlı çizgisinde kültürel ve sosyal gelişmesini sürdürmüştür. Karahanlı Yusuf Has Hacip’in eseri **Kutadgu Bilig**’te de yönetici ile halkı arasındaki ilişkiler toplumcu felsefeyi yansıtmaktadır. “Yoksullara mal ile iyilik et, yedir, içir”, “Onlardan karşılık olarak mal bekleme, buna karşılık Tanrı sana cenneti nasip eder” (Türkdoğan, 1996: 159,185). Yusuf Has Hacib, sosyal adalet konusunda, yönetici zümreler ile halk kesimini bir bütün olarak ele alıyor. Halkın zengin, orta ve fakir olarak üçe ayrıldığını, bunların devlete olan yükümlülüklerinin maddi güçleri doğrultusunda olması gerektiğini, yoksa düzenin bozulacağını manzum şekilde yazarak şöyle devam ediyor... (Yusuf Has Hacip, 2000: 445).

* Bu çalışmamız, Süleyman Demirel Üniversitesi’nde 02.03.2022 tarihinde yapılan Ahilik Panelinde sunulmuş ve daha sonra genişletilerek makale halinde düzenlenmiştir.

¹ Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, huseyinkaleli@sdu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-3885-2498>.

Fakir gözetilse orta hal olur,

Orta toparlansa zenginlik bulur.

Fakir orta olsa, orta bay (zengin) olur,

Zengin olsa orta, ülke bay olur.

Görüldüğü gibi Türk-İslam medeniyetini temsil eden devletler, halkın ahenkle bir arada tutulması ve sosyal refah toplumunun tesis edilmesi esas, üzerine vücut bulmuşlardır. Bu yöndeki benzer fikirleri Selçuklu büyük veziri Nizamülmülk'ün ünlü eseri Siyasetnâme'de de görmekteyiz (bkz. Nizamülmülk).

Çağımızdaki anlayışa benzer şekilde orta sınıfın hacmini genişletip, sosyal adaletin sağlanması hedef alınmıştır. Sosyal devlet gereği olarak vakıflar, tımar sistemi ve ahilik gibi klasik Osmanlı dönemi kurumları hep bu amaç doğrultusunda geliştirilen müesseselerdir. Dolayısıyla konumuz olan "ahilik" bu amaçla geliştirilen müesseselerden yalnızca biridir.

13. yüzyılda Ortaçağın Avrupalı yazarları, Selçuklular dönemindeki Türkiye hakkında "efsanevi zenginlikler ülkesi" olarak bahsetmişlerdir. Selçuklu devletinin gelirlerine ait rakamlar iktisadi zenginliğinin bir göstergesi sayılabilir. Örneğin, Moğol istilasından önce Anadolu Selçuklularının toplam geliri, Musul dâhil yaklaşık 27 milyon dinardı. 14. yy. başlarında Fransa bütçesi 3, İngiltere bütçesi 4 milyon altın franga ulaşabiliyordu (Tabakoğlu, 2000: 91, 101). Çok canlı ve hareketli bir ekonomik hayat yaşanmaktaydı. Söz konusu ekonomik zenginliğin halka yansıtılmasında en büyük pay vakıflardır. Önemli bir İslami müesseseleşme olan vakıflar sadece Anadolu'da değil, Atlantik'ten Pasifik'e, yani Fas ve Cezayir'den, İran, Orta Asya ve Hindistan'a, Malezya ve Endonezya'ya kadar, İslam coğrafyasının her yanına yayılmıştı (Çizakça). Bütün bu adı geçen yerleri, 14. yüzyılda seyahat ederek bizzat Müslümanların tesis ettikleri hayır kurumlarından istifade etmiş ve izlenimlerini yazmış olan İbn Battûta Seyahatnâmesi'nde bizlere aktarmaktadır (bkz. İbn Battûta).

Elde edilen iktisadi refah, halka yönelik hizmetler şeklinde sosyal hayata yansımaktaydı. Bunun için iktisadi güvenlik ve refahı artırmaya yönelik yatırımlardan kaçınılmıyordu. Bilhassa vakıflar, sosyal refahı artırmak için birçok yatırım yapmaktaydılar. Ülkenin her tarafında vakıf gelirleriyle finanse edilen imaretler, misafirhaneler, ribatlar ve çeşitli adlar alan zaviyeler İslami ve insani duyarlılıkla halka ve yolculara yönelik sosyal hizmetler görüyorlardı. Mesela Anadolu'da ticaret yolları üzerinde belirli mesafelere inşa edilen kervansaraylar yolcu ve hayvanlarının güvenliğini sağlıyor üç gün parasız misafir ediyor ve besliyordu. Ahi teşkilatı da ülkenin sanayi ve ticaret hayatını teşkilatlandırması yanında ahi zaviyeleri vasıtasıyla etkin bir sosyal hizmet kurumu oluşturmuştu (Tabakoğlu, 2000: 101).

Hem Selçuklular hem de Osmanlılarda sosyal devlet anlayışı hâkimdi. Halkın temel ihtiyaçlarının karşılanması devlet politikası kabul ediliyordu. Günümüzde bazıları halen kullanılan halka yönelik tarihi yapılar, camiler, medreseler, kervansaraylar, şifahaneler, yetim mektepleri, imaretler, hamamlar, kütüphaneler, köprüler, suyolları vs. bu anlayışın yaygın kanıtlarıdır. (Tabakoğlu, 2000: 101).

Osmanlı ekonomisinin zihniyeti de yukarıda özetlediğimiz Eski Türk ve İslam dünyasının iktisadi ve sosyal geleneklerinin devamıdır. Devletin varlık sebebi halka hizmettir. Klasik Osmanlı zihniyetine göre ekonomi insan içindir. Kapitalist anlayışta olduğu gibi insan ekonomi için (araç) değildir. İnsan, bencil değil, fedakâr olmalıdır. Bu insan tipinin oluşmasında ahiliğin büyük rolü vardır. Bu yüzden Osmanlılar'da, kapitalist Batı'daki gibi sömürgecilik ve sınıf mücadeleleri görülmemiştir (Tabakoğlu, 2000: 132,135).

1. OSMANLILARDA SOSYAL GÜVENLİK

“Sosyal güvenlik” kavramı, insanların kendi iradeleri dışında uğrayacakları belli sayıdaki risklere karşı maddi güvence sağlanmasını ifade eder. Şu halde sosyal güvenliğin esas faaliyet alanı işsizlik, hastalık, yaşlılık ve kazalar sebebiyle çalışamaz durumda olup, muhtaç hale gelenlere ve bunların geçindirmeleri gereken ailelerine sağlanan geçim garantisi ile doğum ve cenaze masraflarının karşılanması için yardımların yapılmasıdır (Şen, 2002).

Osmanlı toplumunda tüm kesimlerin sosyal güvenlik ağıyla kuşatıldığını görüyoruz. Bu konuda en büyük garanti beytülmal yani devlet hazinesidir.

Sosyal güvenlik bütün dünyada olduğu gibi öncelikle aile içi dayanışma ile sağlanırdı. Osmanlı halkının dini inançları gereği olan ve gönüllük esasına dayanan dayanışma ve yardımlaşmaları da önemliydi. İslam’ın emrettiği zekât, fitre, sadaka, çeşitli hediye ve bağışlar, kurban kesme, adak ve kefaretlere karşılığı verilen para veya yiyecek bağışlarından, dar gelirliler faydalanırlardı. Tahmin edersiniz ki Gayri Müslim Osmanlı vatandaşlarının da kendi dinlerinden doğan bu husustaki uygulamaları vardı. İnanç ve geleneklere dayanan yardımlaşmalara örgütlü olmayan yardımlaşmalar diyebiliriz. Örgütlü, kurumsallaşmış olanlar ise vakıflar başta olmak üzere, çeşitli zümrelerin sandık fonları ile sağlanırdı.

Osmanlı devletinde genel mali imkânlar; (i) merkez malıyesi, (ii) tımar ve (iii) vakıflar olmak üzere üç kesim arasında paylaşıldığından; bayındırlık, eğitim, sağlık, diyanet ve sosyal güvenlik gibi topluma, kamuya yönelik harcamalar, işte belirttiğimiz üçüncü alandan yani vakıflara ayrılan kısımdan karşılanırdı. Bu alan devletin temsilcileri tarafından teftiş edilse bile devlet hiyerarşisi dışında siviller tarafından yönetilirdi.

Bazı batılı tarihçilere göre özel mülkiyete konu olan taşınmazlar içinde vâkıfa ait payın yarıya yaklaştığı ileri sürülmüş ve Osmanlı devleti için “vakıf cenneti” deyimini kullanmışlardır. 1546 yılında yalnız İstanbul’da 2515 vakıf kurulmuştur. Osmanlı ekonomik getirisinin 17. yüzyılda %16’sı, 18. yüzyılda %27’si, vakıflara aittir (Şensoy, 2016: 44, 45).

Vakıflar sayesinde kamu hizmetlerine harcama için merkezi bütçeden para çıkışı olmazdı. Toplumun her türlü ihtiyacına yönelik çok çeşitli vakıflar vardı. Fakir çocuklar için oyuncak vakfı, evlenecek yoksul kızlara çeyiz vakfı, çeşitli hayvanlar için vakıflar olduğu gibi, doğrudan toplumun faydalanması için okullar, hastaneler, kütüphaneler gibi hizmetler hep vakıflar tarafından imar edilir ve işletilirdi. Vakıflar kuruluş amacına göre birçok muhtaç kişiye düzenli yardım ederek geçimini sağlıyordu. Bu hizmetler için çok sayıda kişiye istihdam sağladığı gibi, bazı devlet görevlilerinin emekli maaşları da bu kaynaklardan ödenmekteydi.

Belirttiğimiz gibi sosyal güvenlik görevinin büyük bölümü vakıflar tarafından karşılanırdı. Bu durum özellikle klasik dönem için böyledir. Tanzimat’tan sonra ise merkezileştirme çabaları sonucu sosyal güvenlik, devlet bürokrasisinin kontrolünde yerine getirilecektir.

Klasik dönemdeki Osmanlı sosyal güvenlik sistemini ele alırken, yöneten kesim yani devlet görevlileri ve diğeri de yönetilenler yani halk kesimi şeklinde bir ayırım yaparak konuyu inceleyebiliriz.

1.1 Devlet görevlileri için sosyal güvenlik

Sosyal güvenlik açısından devlet görevlileri ilmiye-adliye ile kapı kulları ve tımarlı sipahilerden oluşmaktaydı. Devlet memuru olan bu görevlilerin için prim ödeme ve önceden belirlenmiş bir emeklilik yaşı söz konusu değildir. İhtiyarlayıp iş göremez durumda olma, görevden azledilme ve sakatlanma gibi durumlar dışında, çalışma süreklidir.

Devlet görevlilerinin birinci zümresini, ilimle iştiğal eden müderrisler ve adliye yani hukuki meselelerle uğraşan kadılardan oluşmaktadır. İlmiye mensupları genel olarak vakıf sistemi içinde bir vakfın maaşlısı olup geçimleri buradan sağlanırdı. Kadı efendiler görev yerleri olan yerlerde baktıkları davaların sonucu bir gelir elde ederlerdi. İlmiye ve adliye mensupları görev yaptıkları sürece yüksek maaş alırlardı. Öldüklerinde ise bakmakla yükümlü oldukları kişilere yeterli gelir bırakılırdı. Azil,

ölüm ve çalışamaz duruma gelindiğinde doğrudan hazineden maaş bağlanır veya arpalık tahsisi, çeşitli vakıflardan maaş şeklinde bir gelir bağlanırdı (Tabakoğlu, 301-303).

Devlet görevlilerinin ikinci zümresini devletten doğrudan maaş alan Kapıkulları teşkil ederdi. Bu zümre bir miktar bürokrat ile ondan daha çok yeniçeri askerlerinden oluşmaktaydı. Yaşlanmış veya aldığı yaralardan dolayı “hizmete iktidarı” kalmamış olanlara hazineden maaş bağlanırdı. Bürokratlardan herhangi bir nedenle cezalandırılan, azledilen veya ölmüş olanların, bakmakla yükümlü oldukları yakınlarına geçimlerini sağlayacak bir gelir bağlanırdı. Yeniçeri çocukları “kuloğlu” adıyla acemi oğlanı yazılırlar ve onlarda zamanla yeniçeri olurlardı. Yeniçeri yetimlerine de hazineden maaş verilir ve yiyecek-giyecek yardımı yapılırdı. Yeniçerilere ait “orta sandığı” adı verilen bir yardımlaşma sandıkları vardı. Bu sandık, “orta” denen her bir yeniçeri birliğinin kendine mahsus sosyal güvenlik ve yardımlaşma sandığı olup, vakıf statüsünde bir konuma sahipti. Sandıkta biriken para piyasada kredi olarak işletilirdi. Bu sandıktaki paralar, bazen savaşta esir düşen yeniçerileri esaretten kurtarmakta, fakir, hasta ve muhtaç olanlara yardım için kullanılırdı (Tabakoğlu, 2000: 301-303).

Devlet görevlilerini oluşturan üçüncü zümre, tımarlı sipahilerdir. Bu kesime tekaüt tımarları tevcih edilirdi.

1.2. Halk (reaya) için Sosyal güvenlik

Tarım kesiminde çalışan köylü, tımar sistemi içinde belli bir sosyal güvenliğe sahipti. Tımar sahipleri köylülere gerektiğinde iyi cins tohumluk, çift hayvanı, alet edevat gibi girdileri sağlamaktaydılar. Kuraklık, herhangi bir tabii afet gibi köylünün üretimle ilgili, darda kaldığı bir durumda, tımar sahipleri köylüyü gözetip kolluyorlardı. Çünkü köylü bol mahsul alırsa tımarlı sipahinin de geliri artmış olacaktır (Tabakoğlu, 2000: 304).

Osmanlı belgelerinde konar-göçer diye isimlendirilen, yaylak ve kışlaklarda yaşayan kesime gelince; bunlar hayvancılık ve nakliye işleriyle uğraşır, ayrıca az miktarda tarım da yaparlardı. Aşiretler halinde yaşayan bu kesimde kan bağına dayanan akrabalık dayanışması çok güçlü idi.

Esnaf ve sanatkârlar ise esnaf orta sandığından yararlanırlardı. Aşağıda bu konuyu ele alacağız.

“Devlette görevi olmayan, tımar veya ahilik dayanışmasının da dışında kalan sahipsizlerin durumu ne olacaktır... İşte bunlar için, mahalle yardımlaşma sandıkları yani “avarız sandıkları” köy ve şehirlerdeki mahalle halkı için çok önemli bir sosyal güvenlik kurumuydu. Sandık sermayesi halk tarafından bilhassa durumu iyi olan kişilerin bağışlarıyla oluşturulurdu. Amacı, bir mahallenin veya sadece fakir olanların vergi borçlarını ödemektir. Gerektiğinde sandıkta biriken para kredi olarak piyasada işletilirdi. Zamanla vergi ödemesi önemini kaybetmiş, ihtiyacı olana sermaye tedariki, suyu ve yol inşası, yoksullara yiyecek, fakir gençlerin evlendirilmesi, yoksulların cenaze masraflarının karşılanması gibi konular öncelikli hale gelmiştir. (Kıvrım, 2019: 35).

2. AHİLİK VE ESNAF SANDIĞI

Osmanlı sosyal, kültürel ve iktisadi yapılanması, kendinden önce kurulan Anadolu Selçuklu Devleti'nin her bakımdan mirasçısı ve devamıdır. Osmanlı devletinin ilk kuruluş yıllarında Anadolu, çeşitli beylikler halinde siyasi bakımdan parçalı olduğu halde, Selçuklulardan devralınan bu sosyal kültürel ve iktisadi miras, içtimai bütünlüğü sağlamakta idi. İşte, sözü edilen bütünlüşmeyi sağlayan sosyal kurumlardan biri de ahiliktir. Beylikler döneminde 1333'te Anadolu'ya gelip, diğer beyliklerin yanı sıra Orhan Bey hâkimiyetindeki Osmanlı Beyliği'ni de görmüş olan İbn Battûta'nın Anadolu toplumu ve ahiler hakkındaki izlenimleri şöyledir (İbn Battûta, 2021: 273, 275):

“Ülke, dünyanın belki en güzel memleketi!..

“Anadolu’ya geldiğimizde hangi zaviyeye gidersek gidelim büyük alâka gördük. Komşularımız, kadın ya da erkek bize ikramda bulunmaktan geri durmuyorlardı.”

“Ahiler, Anadolu’ya yerleşmiş Türkmenlerin yaşadıkları her yerde, köy, kasaba ve şehirlerde bulunmaktadırlar. Şehirlerine gelen yabancıları misafir etme, onlarla ilgilenme, yiyeceklerini ve konaklayacakları yeri sağlama, onları eşkıyanın ve vurguncuların ellerinden kurtarma, şu veya bu sebeple haydutlara katılanları temizleme gibi konularda bunların eşine dünyada rastlanmaz.”

Osmanlı devlet ve toplum yapısı çok güçlü müesseselerin bir araya gelmesiyle vücut bulmuştur. Sosyal devlet gereği olarak, vakıflar, tımar sistemi ve ahilik gibi klasik Osmanlı dönemi kurumları anlamlı bir bütünlük teşkil edecek şekilde hizmet vermekteydi. Dolayısıyla ”ahilik” klasik Osmanlı idari ve sosyo-ekonomik yapılanmasının, temel müesseselerinden biri olmuştur. Bu bakımdan esnaf sistemi bireyin değil, içinde yaşadığı toplumun çıkarına yönelik yapılanmış, rekabete değil dayanışmaya dayanmaktaydı. Kanaatkâr bir hayat tarzı hâkimdi. Batının “çıkarı peşinde koşan insan” tipi yerine Osmanlıda kendi çıkarını toplum için feda eden insan tipi idealize edilmiştir. Bu tip “ahi” tipidir.

Ahi kuruluşları, sadece kendilerine yönelik dayanışma ve yardımlaşma faaliyetleri ile yetinmemiş, daima topluma dönük özelliğini sürdürmüş, üretici ve tüketici ilişkilerini en uygun, adaletli ve sürdürülebilir bir biçimde düzenlemeyi amaç edinmişlerdir (Erarı, 1999: 121). Loncalar, devletin muhafaza edip ve belli normlarda sürdürmeye çalıştığı geleneksel düzenin vazgeçilmez bir parçasıydı. Osmanlı Devleti tarım kesiminde tımar sistemini ve köylüleri, siyasi ve mali sebeplerle nasıl destekliyorsa, kentlerdeki loncaları da o sebepten desteklemiştir (Pamuk, 2007: 63).

Ahilik örgütü sayesinde, Osmanlı esnafının, ticaret ve sanat ahlakı bütün dünyada ün salmıştır. Bu nedenle bir Avrupalı Osmanlı ülkesine seyahat edeceği zaman kendisine daima gayrimüslim tüccarlar yerine “Türk tüccarı ile alış-veriş etmesi” söylenirdi (Şimşek, 2002: 37).

2.1. Esnaf Loncası ve Devlet ile ilişkiler

Osmanlı şehirlerindeki esnaf ve ticaret loncaları, ekonomik ve sosyal hayatın ana eksenini durumundaydılar. Şehir çarşısının her sokağında bir esnaf loncası kurulmuş ve aynı mesleğe mensup olan esnaf bir araya gelmişti. Şehir büyüdükçe meslekler çeşitlenir, lonca sayısı artış gösterirdi. Örneğin Evliya Çelebi 17. yüzyıldaki İstanbul’da loncaların isimlerini teker teker saymakta ve şehir nüfusundan 260 bin kişinin, 1100’ü aşan sayıdaki loncaların üyesi olduğunu yazmaktadır (Pamuk, 2007: 58).

Her hangi bir meslekteki ustalar, seçim yoluyla içlerinden tecrübeli bir ustayı, loncalarının kurallarını uygulamak ve devletle olan ilişkilerinin idaresi için kethüda seçerlerdi. Ayrıca her loncanın başında, manevi temsilci konumunda bir şeyh vardı. Şehirdeki bütün kethüdaların üstünde ise şehir kethüdası yer almakta ve esnafı devlete karşı temsil etmekteydi. Deneyimli lonca ustaları arasından seçilen ve loncanın iç işlerini yürüten üyeye yiğitbaşı denirdi. Yiğitbaşı, kethüdaya vekâlet eder, üretilen malların loncanın kalite standartlarına uygunluğunu denetler, gerekli olan hammaddeyi piyasadan sağlayıp, bunları ustalara dağıtır ve dükkânlara teslim ederdi (Pamuk, 2007: 59).

Teşkilat tarafından satın alınan hammadde, genellikle ustaların meslek kademeleri dikkate alınarak dağıtımı yapılırdı. Yani her bir lonca üyesinin kademine gerektiği miktarda hammadde o ustaya verilirdi. Ancak en kıdemli ile en kıdemsiz ustalara verilen hammadde arasında 2-3 katından fazla farklılık olmazdı (Erarı, 1999: 121). Böylece sosyal denge korunup, büyük tüccarların küçük esnafı ezmesine mani olunurdu. Bu kurallara uymayanlar esnaf teşkilatı idaresince ve kadı tarafından cezalandırılmaktadır (Bilgi, 1999: 55).

Kent düzeyindeki lonca yönetiminin fonksiyonlarından birisi de vergi toplanması işinde devlet tarafından muhatap alınmalarıydı. Bunlar, devletin loncalardan talep ettiği vergi yükümlülüklerini

Loncalar ve lonca ustaları arasında paylaşımını yapar ve sonra bu vergileri toplayıp devletin vergiyle ilgili temsilcilerine teslim etmekle mükelleflerdi (Pamuk, 2007: 59).

İhtisab uygulamaları içinde en önemlileri, üretilen malların, kalite ve fiyatlandırılmasına ait düzenlemeler olup buna “narh” adı verilirdi. Resmi kâr haddi yüzde 10-15 kadardı. Narh uygulamalarıyla halk fiyat artışlarından korunur ve böylece kentte siyasi ve sosyal istikrar sağlanmaya çalışılırdı. Bu gayeye yönelik olarak esnaf kendi haline bırakılmaz çok sık olarak denetlenir, fiyatlar, ölçü ve tartı aletleri kontrollerden geçirilirdi. İstifçilik ve karaborsacılık olmaması için piyasa gözetlenirdi. Tedavülde dolaşımda bulunan, yabancı ve yerli çeşitli paralar kontrol edilerek değerleri saptanırdı (Pamuk, 2007: 63).

Devlet, loncaların malzeme sıkıntısı çekmemeleri için, hammadde piyasalarını da sıkı denetim altında tutarak bu piyasaya da müdahale ederdi. Loncaları korumak amacıyla, hammadde akışının ucuz ve sürdürülebilir olmasına yönelik yapılan söz konusu müdahaleler, sarayın, ordunun veya İstanbul’un ihtiyaçları söz konusu olduğunda daha da yoğunlaşırdı (Pamuk, 2007: 63).

2.2. Esnafta Yönetim ve Esnaf sandığı

Kethüdanın ana görevleri, esnafın işlerini düzenleyip, sorunlarını çözmektir. Esnaf sandığının gelirlerini toplar; esnafa ait yapıların gereken tamiratlarını yaptırır; hayır işlerini yönetir. Loncayla ilgili çalışan kişilerin maaşlarını verir ve harcamalardan artmış olan parayı işletir, kredi piyasasında değerlendirerek sandık gelirinin artması yönünde gayret sarf ederdi. Kethüdanın yanında, ustaların seçtiği beş kişilik bir kurul vardır. Esnafa ait her konu bu kurulda görüşülürdü. Yönetim kurulu, kethüdanın mali işlerini denetlerdi (Çağatay, 1981: 146).

Anadolu’da ve Türklerin yerleşmiş olduğu herhangi bir Osmanlı kasaba ve şehrinde esnaf birlikleri ve her esnaf birliğinin bir yardım sandığı vardı. Bu sandıklar, üyeleri ve ailesini de kapsayacak şekilde evlenme, dükkân açma, tezgâh sayısını artırma, işsizlik, tabii afete maruz kalma, hastalık, ölüm gibi sosyal risklere karşı gerek nakit, gerekse aynı olarak yardım sağlayan dayanışma kaynağı idi. Bunlara “orta sandığı”, “esnaf vakfı”, “esnaf sandığı” denirdi. Esnaf Orta Sandığında toplanan bu paralar, %1 faizle, ihtiyacı olana veya sanat ve ticaretini genişletmek isteyen esnafa kredi olarak verilirdi (Çağatay, 1981: 152). Her esnaf birliği, orta sandığı vasıtasıyla üyelerinin kredi ihtiyaçlarını karşılar ve onları tefeciye muhtaç olmaktan korudukları gibi, kendi esnafının ihtiyacı olan hammaddeleri satın alıp, üyelerine kıdem sırasına göre dağıtır ve böylece karaborsa ve farklı fiyat belirlemenin önüne geçilmiş olunurdu. Esnaf dayanışmasının yanı sıra, hayır işleri de bu sandıktan sarf edilirdi (Erarı, 1999: 121).

2.3. Sandıktan Kredi Kullanma Yöntemi

Kethüda, sandıktan ödünç para almak isteyenler hakkında, gerekli soruşturmanın yapılması için, yönetim kurulundan iki üyeyi görevlendirirdi. Bunlar kredi kullanacak olan esnafın, dükkânı, sanatı ve mali durumu hakkında genel bir malumat edinmeye çalışılırdı. Verilecek kredinin nerede kullanılacağını ve borç alan esnafın ödeme gücünü saptamaya yönelik araştırmalar yaparlar ve sonucu yönetim kuruluna bildirirlerdi (Çağatay, 1981: 148).

Her esnaf grubu “**dâhili**” ve “**harici**” olmak üzere iki sınıfa ayrılırdı (Çağatay, 1981: 154).

Dâhililer: Fiilen meslekte çalışanlardır. Bunlara, herhangi bir sebeple geçici olarak çalışmadıkları durumlarda orta sandığından yardım yapılırdı. Bir nevi işsizlik sigortası gibi düşünebiliriz (Yazıcı, 1996: 155-165). Ayrıca “seferci esnafı”na (ordu sefere çıkınca, buradaki askerin ihtiyaçlarına yönelik çalışan esnaf) yapılan ödemelerden de dâhililer yararlanırlardı.

Hariciler: Fiilen çalışmayanlar, bunlar, **mütakâit** (emekliler), **aceze** (düşkünler) ve **malûlîn** (sakatlar) olmak üzere üç kısma ayrılmıştır (Çağatay, 1981: 154, 155).

a) Emekliler: Esnafın yaşlılarıdır, sermayesi müsait olanlar, işlerini kalfalarının yardımıyla dükkânlarını yönetirler bu nedenle sandıktan yardım almaya muhtaç duruma düşmemiş eski ustalardır.

b) Düşkünler: İhtiyarlık sebebiyle çalışamayan ve sermaye sahibi de olmadıklarından çalıştıracak dükkânları olmayan esnaflardır. Bunlardan yardıma muhtaç olanlarına para yardımı yapılır, ekmek, Kömür vb. zorunlu ihtiyaç maddeleri satın alınır verilir, harcamalar sandıktan karşılanırdı.

c) Sakatlar: Esnafın hangi derece yahut statüsünde olursa olsun, sakatlık veya tedavisi olmayan bir hastalığa yakalanarak çalışma gücünü kaybetmiş olanlarıdır. Bunlara ve ailelerine sandıktan yardım edildiği gibi, bireysel olarak da esnaf birliğindeki ustalar ve kalfalar tarafından da ayrıca yardım edilirdi.

Bu suretle ahi sandıkları, işsizlik, hastalık, sakatlık, ölüm ve doğum gibi risk harcamalarını karşılayan bir tür sigorta niteliği arz etmekte, genellikle sosyal sigortaların öncülükleri olarak kabul edilmektedir. Bir görüşe göre, söz konusu yardımlaşma sandıkları, Türkiye’de sosyal sigortaların çekirdeği olduğu varsayılabilir.

2. 4. Sandığın Başlıca Gelir Ve Giderleri

Kethüda, yiğit başı ve yönetim kurulunun sorumluluğu altındaki bu sandığın sermaye birikimi; esnafın ayda bir veya haftada bir olarak mali gücüne göre vermesi gereken paralardan, çıraklıktan kalfalığa ve kalfalıktan ustalığa yükselenler için ustaları tarafından verilen paralardan ve ayrıca esnaf tarafından yapılan bağışlardan meydana gelirdi. Özetle gelirleri, kira, vakıf paraların faizleri, vasiyet, hibe, duhuliyet ve bağışlardı (Çağatay, 1981: 153, 154).

Giderleri ise çarşı onarım harcamaları, vergiler, geliri düşük esnafa, bir felakete uğrayanlara, hastalara verilen yardımlar, yoksul esnaftan ölenlerin cenaze masrafı, yoksul din adamlarına yardım, görevlilere maaş, yazları kullanılan kar, sebil vb. gibi harcama bedelleri idi.

Mesela, İstanbul’da Uzun Çarşı esnafı her yıl, ramazan ayında sandık hesabından Eyüp Sultan Camii’nde hatim indirtirler, esnafa ve halka yemek dağıtırlardı (Çağatay, 1981: 153, 154).

Aşağıda vermiş olduğumuz, İstanbul’daki Hallac esnafının Orta Sandığının, 8 Kasım 1873-7 Kasım 1874 arasındaki bir senelik gelir-gider cetveli, genel olarak orta sandıklarının sosyal işlevini ortaya koymakta (Yazıcı, 162-164).

GELİRLER

Guruş	
7.650	Kira bedeli
7.900	Borç verilen paranın geliri
110	Geçmiş borç
550	Evkaf vesairenden, gelen hisse
500	Vasiyet yolu ile bağış
900	Fakirlere verilen yemek bedeli
275	Esnafın giriş aidatı
2.700	Esnafın bağışları
1.250	Yardım için toplanan paralar
75	Hisar arkasında kesilen ağaçların hissesi bedeli
21.910	Toplam

GİDERLER

Guruş	
800	Tamir, bakım

2.050	Satın alınan dükkan bedeli	
700	Yaz mevsiminde kar bedeli (560.000 okka)	
600	Hisar arkasında okutulan mevlid bedeli	
1.550	Üçgünler toplantısı hissesi	
680	Esnaf ve memleket fakirlerine Ramazan-ı Şerifde ekmek parası (2200 kıyye)	
600	Dul ve yetimlere bayramlık basma	
350	Esnafın fakirlerine ve ailelerine hastalık parası	
170	Cenaze masrafları (Techiz ve tekfin)	
1.100	Gelen-gidene (yolda kalmışlara) Hakim vasıtasıyla yapılan yardım	
1.800	Günlük sadaka (günde 5 guruş)	
250	Üçaylarda gelen hocalara yardım	
850	Haremeyn Delillerine, Şeriflere (Hac görevlileri ve Peygamber'in soyundan gelenler) ve Çekirge Şeyhlerine	
400	Sürre masrafı (Mekke ve Medine fakirlerine gönderilen para)	
380	Kasaba dışındaki taş köprünün tamiri masrafı	
350	Dükkanı yanan Hasan Ağaya sermaye ve alet parası	
100	Kurban parası	
45	Ramazanda ve mübarek gecelerde camilerde yakılan kandiller masrafı	
300	Hatim parası	
350	Buhari ve Şifa-yı Şerif okutulması ve devirhanlık ücreti	
150	Çarşı sokağının tamiri ücreti	
250	Hakime kontrol ücreti	
1.200	Mütevelliye verilen ücret	
1.500	Sıbyan mektepleri muallimlerine ev kirası	
500	Sıbyan mekteplerine kömür ve hasır parası	
360	Münadiye ödenen yıllık ücret	
450	Çeşmeciye ödenen yıllık ücret	
240	Tulumbacılar ödenen yıllık ücret	
240	Çarşı bekçisine ödenen yıllık ücret	
600	Lonca masrafı	
20.115	Toplam	.
21.910	Gelir toplamı guruş	
20.115	Gider toplamı guruş	
1.795		
179	Muhasebe gideri	.
1.616	Gelir fazlası olarak kasa mevcuduna ilave edilen.	

Bu tabloyu değerlendirdiğimizde esnaf loncasının sosyal sorumluluk sahibi olduğunu, sadece kendi örgüt sorunları ile değil; toplumun, çevrenin bayındırlık problemleriyle de ilgilendiğini bu yönde harcama yaptığını görüyoruz.

Günümüzde modern anlamda, işletmelerin çevreye ve topluma karşı yükümlülükleri olduğu bilimsel olarak kabul edilmekte ve çeşitli fakültelerde “Sosyal Sorumluluk” dersi okutulmaktadır.

Şirketlerin yerine getirmesi gereken dört temel sorumluluk var (Argüden):

- 1- **Ekonomik** – verimli ve kârlı olmak,
- 2- **Hukuki** – ülkenin kanunlarına uymak,
- 3- **Etik** – toplumsal kural ve değerlerine uyumlu davranmak,

4- Sosyal – toplumsal sorunların çözümü için gönüllü katkıda bulunmak.

Bu konu şu bakımdan önem taşımakta; toplumla uyumlu, onun ihtiyaçlarına duyarlı, kazancının bir kısmını toplumla paylaşan işletmelerin, toplumda yarattığı mutluluk, daha mutlu emekçi, mutlu hissedarlar ve mutlu müşterilere sahip ve daha uzun vadeli kazanç sahibi olmaları demektir. Bu yönüyle de Osmanlı ahilik yapılanmasının sosyal rolünün çağına göre çok ileri seviyede olduğu anlaşılmaktadır.

SONUÇ

Ahilik ve Lonca teşkilatı batıda gelişen kooperatifçilik fikir ve hareketlerine etki etmiştir. Ülkemizdeki tarım kooperatifçiliği fikrinin temelini oluşturdukları da söylenebilir. Hatta Esnaf Orta Sandıkları ile Mithat Paşa'nın 1863 Yılında kurduğu ve bizdeki kooperatif teşkilatının çekirdeğini oluşturan Memleket Sandıkları arasında büyük benzerlik söz konusudur (Erarı, 1999: 122).

19. yüzyılda Avrupa'nın, Sanayi Devrimi sonrasında, büyük fabrikalar ve kitlesel üretimi yaygınlaştırıp, ürünlerini bütün dünyaya pazarlaması sonucunda, bizdeki küçük sanayi çökmüştür. Bu sebepten dolayı esnaf loncaları ve bunlara ait yardımlaşma sandıkları, 19. yüzyılın sonlarında bütünüyle ortadan kaybolmuşlardır (Şen, 2002). Tanzimat'tan sonraki süreçte klasik dönemin sandıklarına devlet el koyacaktır. Esnaf ve avarız sandıkları 1876-77 savaşına kadar varlığını sürdürmüş, sonrasında diğer bütün sandıklar gibi devletçe yönetilmeye başlanmıştır. Dolayısıyla devletin kontrolüne aldığı sandıklar, günümüzdeki Emekli Sandığı, SSK ve Bağ-Kur'un oluşmasında ilk örnek teşkil edecektir (Tabakoğlu, 2000: 305).

Sonuç olarak, günümüzdeki modern sosyal güvenlik mevzuatı 1880'lerden sonra Almanya'dan başlayarak Avrupa ülkelerinde yaygınlaşmış ve 20. yüzyılda ancak şekillenebilmiştir. Dolayısıyla ahi sandıkları, o zamanın şartlarına göre üyelerini çeşitli risklere karşı korumuşlar ve sosyal güvenlik ihtiyacını karşılamışlardır.

Günümüzde sevindirici bir gelişme olarak, devletimiz tarafından 8 Mart 2017 tarih 6824 sayılı kanunla, Esnaf Ahilik Sandığı fonu kurulma yoluna gidilmiştir. Bu sandıktan İşsizlik Sigortası Fonu kaynakları ile aynı usul ve esaslar çerçevesinde esnaf ve sanatkâr yararlanacak ve zorunlu olarak sisteme dâhil edileceklerdir.

KAYNAKLAR

- Argüden, Y. “Şirketlerin Toplumsal Sorumlulukları”, <https://arguden.net>, 02.02.2022.
- Bilgi, N. (1999). “Manisa’da Ahilik ve Esnaf Teşkilatı”, II. Ahilik Kültürü Sempozyumu Bildirileri (13-14 Ekim Kırşehir) T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Çağatay, N. (1981). Bir Türk Kurumu Olan Ahilik, Selçuk Üniversitesi yayınları, 2. baskı, Konya.
- Çizakça, M. “Osmanlı Dönemi Vakıflarının Tarihsel ve Ekonomik Boyutları”, www.tusev.org.tr, 01.02.2022.
- Erarı, F. (1999). “Ahilik ve Ahilik Kültürünün İktisadi Hayatımızdaki Anlam ve Önemi,” II. Ahilik Kültürü Sempozyumu Bildirileri (13-14 Ekim Kırşehir) T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- İbn Battûta (2021). İbn Battûta Seyahatnâmesi, 11. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Kıvrım, İ. (2019). “Mahalle Avârız Vakıfları (17. Yüzyıl Ayıntab Örneği)”, Gaziantep Üniversitesi Ayıntab Araştırmaları Dergisi, 2 (2), s. 34- 49.
- Nizamülmülk (2010). Siyasetnâme, Lacivert Yayıncılık, İstanbul.

- Pamuk, Ş. (2007). Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914, 4. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Şen, M. (2002). “Tanzimat Öncesi (Klasik Dönem) Osmanlı Devleti’nde Sosyal Güvenlik”, <http://www.e-akademi.org>, 05.02.2022.
- Şensoy, F. (2016). “Osmanlı İmparatorluğu’nda Vakıfların Ekonomik Boyutları”, Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi, (10), s. 41-63.
- Şimşek, M. (2002). Ahilik: TKY ve Tarihteki Bir Uygulaması, Hayat Yayınları, İstanbul.
- Tabakoğlu, A. (2000). Türk İktisat Tarihi, 5. Baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Türkdoğan, O. (1996). Türk Tarihinin Sosyolojisi, Turan Yayıncılık, İstanbul.
- Yazıcı, N. (1996). “Lonca Sisteminin İşsizlik Sigortasıyla İlgisi Üzerine Bazı Düşünceler”, AÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, C. 35, s. 155-165.
- Yusuf Has Hacip (2000). Günümüz Türkçesi ile Kutadgu Bilig Uyarlaması, Hrz. F. Silahdaroğlu, 2. Baskı, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.